

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО - ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Форма навчання: денна

Кафедра: суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему: **ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ**

Виконав студент 2 курсу
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Андрій НІМЧАКОВСЬКИЙ

Керівник: **Анна ГУМЕНЮК**,
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент: **Людмила ЛЕВАНДОВСЬКА**,
кандидат історичних наук

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ.....	7
1.1. Особливості реформування загальної середньої освіти в Україні.....	7
1.2. Інформатизація історичної освіти в старшій школі.....	19
Висновки до розділу 1.....	24
РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ.....	25
2.1. Поняття «інформаційно-комунікативні технології навчання». Види інформаційно-комунікативних технологій.....	25
2.2. Дидактичні особливості занять з історії з використанням інформаційно-комунікативних технологій.....	36
2.3. Аналіз кейсу застосування інформаційно-комунікативних технологій на уроці історії. (10 клас, Тема: Українська революція 1917-1920 рр.).....	55
Висновки до розділу 2.....	55
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	.60

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одними з провідних тенденцій розвитку суспільства є його глобальна інформатизація, поглиблення міжкультурної та міжнаціональної комунікації, відкритість та нелінійність. У сучасному науковому дискурсі такий тип суспільства визначається за М. Кастельсом як «інформаціональний». За допомогою зазначеного концепту вчений описує суспільство, в якому основним ресурсом стає не лише інформація, а й оволодіння способами її самостійного пошуку. На думку М. Кастельса, обмін інформацією супроводжував розвиток цивілізації протягом усієї історії людства. У той же час "інформаціональне суспільство" вибудовується таким чином, що генерування, обробка та трансляція інформації стають фундаментальними джерелами продуктивності .

М. Кастельс обґрунтовує основні принципи інформаційно-технологічної парадигми, що лежить в основі становлення сучасного суспільства. По-перше, інформація у рамках даної парадигми виступає сировиною для створення інноваційних технологій, по-друге, нові технології охоплюють усі сфери людської діяльності, по-третє, інформаційні технології ініціюють мережеву логіку побудови соціальної системи, по-четверте, інформаційно-технологічна парадигма заснована на гнучкості, здатності до реконфігурації, що стає вирішальною рисою суспільства, по-п'яте, важливою характеристикою стає конвергенція конкретних технологій у високоінтегровані системи, що стосується і системи освіти.

Оскільки інформація є швидкозмінною, постійно оновлюється, актуальним є оволодіння людиною стратегіями її здобуття та організації. Через стрімкий розвиток нових інформаційних технологій відбувається формування інформаційного середовища проживання та життєдіяльності людей, в якому для людини виникають не тільки принципово нові можливості, але певні виклики.

Саме тому основне завдання системи освіти - підготувати здобувачів до життя та діяльності в інформаційному суспільстві, озброїти стратегіями взаємодії та коекзистенції.

В науковому дискурсі актуальним є питання інформатизації освіти. Під даним терміном розуміють застосування інформаційних технологій для підвищення ефективності видів освітньої діяльності. Основним завданням інформатизації освіти є вплив на освітній процес, з метою досягнення поставлених цілей із меншими затратами ресурсів. Проте, інформатизація освіти ставить перед учасниками освітнього процесу нові виклики, зокрема, дає змогу сучасному здобувачу оперувати надвеликим обсягом інформації, використання комп'ютера, як засобу здобуття нових знань, зобов'язує працювати за іншими, здебільшого повністю відмінними від попередньої наукової культури, законами.

Важливим засобом формування світогляду та громадянської позиції сучасного здобувача є шкільна історична освіта, яка на сьогодні перебуває в процесі реформування та реконцептуалізації. Переосмислюються зміст, форми та методи організації освітньої діяльності на уроках історії. На нашу думку, актуальним є використання інформаційно-комунікативних технологій на уроках історії і старшій школі, що і зумовлює вибір теми дослідження.

Ступінь дослідженості проблеми. Джерела за темою дослідження охоплюють досить широке коло освітніх проблем. Проаналізовані праці можна згрупувати за декількома напрямками.

До першої групи слід віднести наукові праці авторів, у яких висвітлюються проблеми реформування освіти В. Андрущенка, О. Базалука, В. Воронкової, Б. Гершунського, Л.Гриневич, О. Гомілко, О. Елькіна, С. Калашнікової, В. Кущерця, В. Пазенка І. Предборської, М. Романенка.

До другої групи належать праці вчених у яких відображено зміст поняття «інформатизація освіти», зокрема: Л. Калініної, В.Лапінського, О.Китайцева,

В.Косик, О. Мельник та ін.

До третьої групи належать дослідники, що здійснюють впровадження інформаційно-комунікативних технологій на уроках історії: Л.Богдановська, Ю.Гоменюк, Д.Ткач, В.Семенюк та ін.

Аналіз зазначених джерел виявив, що обрана тема є актуальною та потребує подальшого дослідження.

Об'єкт дослідження: процес вивчення історії в старшій школі.

Предмет дослідження: інформаційно-комунікативні технології вивчення історії в старшій школі.

Мета дослідження: дослідити застосування інформаційно-комунікативних технологій під час вивчення історії в старшій школі.

У відповідності до мети дослідження визначені наступні **завдання**:

1. Дослідити особливості реформування загальної середньої освіти в Україні.
2. Розкрити зміст «інформатизації» історичної освіти в старшій школі.
3. Розкрити поняття «інформаційно-комунікативні технології навчання» та визначити їх основні види.
4. Проаналізувати структуру уроку з історії з використанням інформаційно-комунікативних технологій в старшій школі.
5. Виявити методичний потенціал інформаційно-комунікативних технологій на прикладі кейсу (Урок з історії для 10 класу на тему: «Українська революція 1917-1920 рр.»).

Методи наукового дослідження

У роботі використано історичний, порівняльний, критичний підхід.

Теоретичні – аналіз і синтез наукових джерел із теми дослідження, аналогія, порівняння, систематизація, узагальнення застосовані під час вивчення педагогічної, історичної, методичної літератури з метою визначення дидактичних засад використання інформаційно-комунікативних технологій під

час вивчення історії в старшій школі;

Емпіричні – анкетування, бесіда, застосовані з метою визначення рівня сформованості компетентностей здобувачів загальної середньої освіти.

Теоретичне значення дослідження

Полягає у визначенні дидактичних засад використання інформаційно-комунікативних технологій під час вивчення історії в старшій школі.

База проведення дослідницької роботи

Кафедра суспільних дисциплін ХГПА та Купільський ліцей.

Апробація дослідження

Основні положення магістерської роботи обговорювались на X Міжнародній науково-практичній конференції: «Modern problems of science, education and society» (4-6 грудня 2023 р. м. Київ). Основні результати дослідження висвітлено у 1 публікації.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

1.1. Особливості реформування загальної середньої освіти в Україні

Сучасне українське суспільство переживає кризовий, перехідний, переломний етап розвитку, що зумовлений такими факторами як: нестабільна безпекова ситуація, боротьба за національну ідентичність, самобутність, глобалізаційні та інтеграційні процеси. Такий перехідний етап у розвитку в сучасному науковому дискурсі визначають як «лімінальний».

Термін «лімінальність» було введено французьким вченим Арнольдом ван Геннепом у праці «Обряди переходу», що стала одним із перших компаративних оглядів матеріалу, зібраного антропологами дев'ятнадцятого століття. На думку Геннепа, кожне суспільство має свою структуру, що складається з безлічі окремих груп і спільнот. Щоб перейти з однієї групи в іншу, потрібно вчинити певні дії, які мають між собою щось спільне. [6]

У філософському контексті лімінальні процеси можуть бути розглянуті як стадії переходу системи від одного стану до іншого, пов'язані із нестабільністю структури, відсутністю чіткої ієрархії, статусу певних елементів. У соціокультурологічному контексті лімінальність виступає як проміжна, перехідна соціальна ситуація розвитку особистості у системі суспільних відносин та характеризується втратою колишнього соціального стану й сполученої з ним статусно-рольової позиції в умовах входження в нову соціальну роль. З погляду психології суть лімінальності полягає у підготовці особистості до певних трансформацій. Лімінальний стан передбачає перехід до більш високого рівня розвитку суспільства як системи.

Лімінальний стан охоплює всі суспільні інститути, складові, зокрема і систему освіти. Сучасна освіта перебуває в процесі реформування. В Україні

розроблено Концепцію Нової української школи, на засадах якої відбувається реконцептуалізація усіх складових освітнього процесу [6].

В основі концепції Нової Української школи лежить глибоке переосмислення цілей та змісту освітньої діяльності, а також ролей учасників освітнього процесу. Нова Українська школа відходить від формуючого підходу. Що був домінуючим в освіті протягом минулих десятиліть. В основі цього підходу – концепт «гармонійно розвиненої особистості», що має бути сформована засобами освіти. В структурі гармонійно розвиненої особистості визначено певні напрямки, серед яких: фізичний розвиток, інтелектуальний розвиток, духовний розвиток та естетичний розвиток. Зокрема, в формуючій педагогіці були визначені напрями виховання: розумове, фізичне, моральне, екологічне, правове, та ін. Формування гармонійно розвиненої особистості в класичній освітній парадигмі передбачало рівномірний та всебічний розвиток людини за вказаними напрямками [14].

Нова освітня парадигма є методологічним підґрунтям модернізаційних процесів в системі загальної середньої освіти.

В процесі аналізу методологічних засад сучасної парадигми виникає необхідність з'ясування змісту поняття „парадигма”, адже як зазначає В. Пазенок, в даний час це поняття набуло такого широкого і часто невиправданого вживання, що виникає загроза перетворення його на ознаку поганого філософського смаку. Проте, на думку вченого, без цього поняття не обійтися, коли йдеться про загальнометодологічні засади світосприймання, їх перегляд аж до радикальної заміни. В даний час відбувається „ренесанс парадигматики”, що потребує уточнення сучасного змісту даного поняття. Даний термін вживався грецькими філософами для характеристики світоглядно орієнтованих поглядів. Для античної та середньовічної філософії парадигма виступає праобразом сфери вічних ідей та світоглядною точкою відліку, що визначає архітектоніку світоглядного знання. В цьому значенні поняття

„парадигма” вживалося для визначення співвідношення духовної та матеріальної субстанцій буття. З розвитком філософії, під парадигмою стали розуміти тип теоретичного світогляду або концептуальну модель, узгоджений еталон, на який слід зважати при постановці та розв’язанні наукових проблем [19].

Термін “парадигма” в сучасному його розумінні вперше був введений позитивістом Г. Бергманом, проте пріоритет у його використанні і поширенні належить Т. Куну. В праці “Структура наукових революцій” Т. Кун говорить про можливість виокремлення двох основних аспектів парадигми: епістемічного і соціального. В епістемічному плані парадигма являє собою сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань і технічних прийомів, що виступають в якості зразка наукової діяльності, в соціальному – характеризується через конкретне наукове співтовариство, цілісність і межі якого вона визначає. Існування парадигм, на думку Т. Куна, пов’язане з періодами нормальної науки, в рамках яких вони виконують проєктивно-програмуючу і селективно-заборонну функції. Зміна парадигм здійснюється з допомогою наукових революцій, що пов’язане зі своєрідним гештальт-переключенням наукового співтовариства на нову систему світогляду і цінностей [24].

Щодо сучасної науки, то під даним терміном в загальному розуміють систему теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, які прийняті в якості зразка вирішення наукових завдань і розділяються всіма членами наукового співтовариства. Але в науковому дискурсі знаходимо й інші тлумачення цього поняття. На думку Р.Т. Челкоут, парадигма – це науково-теоретичне, концептуальне та методологічне бачення світу, а Г. Бергман під даним терміном розуміє нормативну методологію наукового пошуку [24].

А. Етціоні зазначає: „Парадигми та теорії, що формулюються в їх контекстах, можуть вживатися для двох головних цілей: розуміння світу (що

забезпечується тією частиною концепції, на якій зосереджується мета пояснення) і допомоги тим, хто діє всередні цього світу, забезпечуючи зразки прийняття рішень та їх здійснення [24]”.

Один з дослідників зазначеної проблеми, М. Романенко, зазначає, що в процесі проведення реформ вітчизняної системи освіти була розроблена загальна філософська теорія, яка пояснює напрям та зміст принципів змін у освітній сфері. Її часто називають новою філософською парадигмою освіти, і саме ця парадигма виступає основним предметом дослідження філософії освіти як наукової дисципліни. Але, як правило, трактування цієї проблеми носить дещо спрощений характер. За основу вироблення нової освітньої парадигми береться так звана класична освітня парадигма, що, як вважається, бере свій початок з часів Просвітництва. Її ставлять у зв'язок із сучасними освітніми інноваціями, пов'язаними з гуманоцентричною переорієнтацією суспільства та розвитком інформаційно-комунікативних технологій. І на основі цього порівняння роблять висновок про неадекватність традиційної освіти потребам сучасного суспільства та необхідність переходу до нової філософії освіти і відповідно – освітньої парадигми. Таке спрощене розуміння ситуації породжує нігілізм у педагогічному середовищі, оскільки орієнтує на відхід від освітніх традицій і новаторство, але не вказує на критерії оцінки накопиченого педагогічного досвіду та пріоритети в пошуках нових педагогічних технологій [24].

В результаті цього відбувається втрата ціннісних орієнтирів та перетворення педагогічного новаторства в “експеримент задля експерименту”: форма (нові технології) домінує над метою і змістом навчально-виховного процесу. Останній спрощується шляхом введення штучних критеріїв оцінки результатів цього процесу [24].

Як концептуально-методологічну основу протидії нігілізму автор пропонує всестороннє і глибоке розуміння як філософського, так і

педагогічного змісту сучасної парадигми освіти. На думку М. Романенка, таке розуміння повинно бути засноване на поєднанні двох підходів до аналізу цього поняття: історико-генезисного та структурно-функціонального. В рамках першого освітня парадигма розглядається як квінтесенція філософсько-освітніх та педагогічних поглядів, або як певний напрям у філософії освіти та педагогіці. В даному випадку парадигма є суто духовно-інтелектуальним явищем і містить педагогічні ідеї (зрідка – їх концептуалізацію чи форми практичного втілення). Такий підхід претендує на статус методології при аналізі історії освіти з точки зору зміни освітніх парадигм. Проте в історико-генезисному плані застосування цього підходу є досить проблематичним, адже існує одночасно багато ідей і течій (“парадигм”), які постійно вдосконалюються, переплітаються, конфронтують тощо. Також, за рамками самого поняття освітньої парадигми залишається майже весь його операціональний та соціально-праксеологічний аспект. Цей недолік деякою мірою ліквідується в рамках структурно-функціонального підходу, де в поняття парадигми включаються не лише ідеї та теорії, а й система цінностей, функціональних імперативів, системно-інституційні характеристики освіти, освітня практика та механізми взаємозв’язку з соціальним середовищем [24].

Тому М. Романенко пропонує розуміння поняття “освітня парадигма”, намагаючись синтезувати структурно-функціональний та історико-генезисний підходи таким чином, щоб отримати дієвий механізм парадигмального аналізу сучасного стану розвитку освіти [24].

На думку Л. Горбунової, „парадигма – це наш спосіб сприймати світ, це відносно стійка матриця, що організовує процес нашого мислення, оцінювання й дії, формує певне бачення реальності. Підкреслюючи найбільш важливий аспект у розумінні парадигми, слід сказати, що парадигма – це структура мислення, його внутрішня форма, яка «добудовує» себе ззовні у вигляді набору норм і правил, встановлює межі, формує алгоритми розуміння й пояснення

реальності і є підставою діяльності. Парадигма є несвідомою, але при цьому вона живить свідоме мислення, організовує і контролює його й тому виступає як надсвідома. Вона встановлює ті взаємозв'язки, відповідно до яких формулюються аксіоми, визначаються поняття, будуються теорії, розгортається дискурс” [6].

Сучасна парадигма освіти видається як система, яку визначають наступні принципи, а саме:

1) Принцип поліцентричної інтеграції знань. Освіта як система виступає в якості комплексу способів об'єднання різноманітних структур в одну складну структуру, для якої важлива правильна топологія, “конфігурація”, об'єднання простого в складне. Згідно з даним принципом, неможливо визначати єдиним центром освітньої інтеграції знань детерміністську картину світу» [6].

2) Принцип голографічної природи освітнього процесу. Освіта постає як «об'єднання її структур як різних темпосвітів, тобто структур, які мають різну швидкість розвитку». Передбачається єдність різних освітніх впливів у певній конструкції, яка сприятиме “голографічному” оволодінню учнями проблем і об'єктів, які вивчаються [6].

3) Принцип економії учнівського часу. Інтегративна освіта, яка час учня розглядає як найважливіший ресурс особистісного розвитку, який не можна витратити на нудьгування і “пережовування” знань, які учитель вважатиме важливими з тих чи інших інтересів, що не співпадають з інтересами зростання компетентності, проголошує даний принцип найголовнішим для конструювання освітнього процесу [6, с.189].

На думку Н. Кочубей, якщо що у класичній парадигмі освіта розумілась як зовнішній вплив на особистість з боку суспільства, то в сучасній переважає самовплив, самозміна. Ми поділяємо точку зору дослідниці, що основні критерії класичної парадигми – сформованість знань, умінь і навичок, повинні бути сьогодні доповнені особистісним саморозвитком, якому необхідно вчити,

виховувати необхідність і уміння відслідковувати, аналізувати себе [28, с. 34].

В контексті сучасних реалій та суспільних викликів, зрозумілим стає, що класична освітня модель більше не виправдовує себе і стає нерелевантою, оскільки сучасність потребує нових якостей особистості, що здатна жити, співіснувати і діяти в умовах нестабільності, непередбачуваності, екзистенційної невизначеності та хаотичності. Саме така модель особистості лежить в основі розробленої Концепції Нової Української школи, яка намагається озброїти освітню систему інструментами, необхідними для реалізації сучасних суспільних викликів. Особистість, що володіє критичним, стратегічним мисленням, компетентна, яка володіє навичками інформаційної грамотності та може адаптуватися до умов, що постійно змінюються [17].

З метою становлення зазначеного типу особистості, Концепція Нової української школи вбачає серед основних завдань:

- організацію компетентнісного навчання (не знання заради знань, а вміння їх застосовувати в реальному житті, вміння користуватися ними);
- забезпечення інтегрованості змісту освітніх компонентів (внутрішньопредметної та міжпредметної) на засадах Ключових компетентностей, визначених в Концепції. Проте, інтегрованість змісту повинна реалізовуватись не шляхом механічного об'єднання предметів, а наближенням змісту освіти до основних сензитивних періодів розвитку та особливостей сприйняття інформації [14].

Компетентнісний підхід — це спрямованість освітнього процесу на досягнення інтегральних результатів у навчанні, якими є загальні (базові, ключові) і спеціальні (предметні) компетентності здобувачів освіти.

В рамках Концепції компетентність визначається як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів та стратегій мислення, поглядів та цінностей, що визначає здатність особистості успішно соціалізуватися, провадити професійну або навчальну діяльність [14].

Ключові компетентності Нової Української школи визначені на основі Рекомендацій Європейського Парламенту та Ради Європи «Про освітні компетенції для навчання протягом життя» (Європейських еталонних рамок) та Закону України «Про освіту». У Європейських еталонних рамках визначено 8 провідних компетентностей, зокрема:

- здатність спілкування рідною мовою;
- здатність до іншомовного спілкування;
- загальні знання математики, науки і техніки;
- навички роботи з цифровими носіями;
- навчання з метою здобуття знань;
- соціальні та громадянські навички;
- ініціативність та практичність;
- обізнаність та самовираження у сфері культури.

У Законі України «Про освіту» визначено 11 компетентностей учня НУШ.

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;
- математична компетентність;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання впродовж життя;
- громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробутом та здоровим способом життя;
- культурна компетентність;
- підприємливість та фінансова грамотність;

– інші компетентності, передбачені стандартом освіти [11].

Спільними для всіх компетентностей є такі вміння: читання з розумінням, уміння висловлювати свою думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, вирішувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими”.

Аналізуючи зазначені компетентності, варто зазначити, що велику роль відіграють ті, що передбачають формування інформаційної культури та медіа грамотності здобувачів освіти. Тому, в процесі викладання освітніх компонентів в закладах загальної середньої освіти необхідно застосовувати сучасні інформаційно-комунікативні технології.

Аксіологічно-світоглядна домінанта НУШ ґрунтується на таких засадах, як:

- педагогіка партнерства;
- позитивна психологія;
- філософія дитиноцентризму [14].

Саме педагогіка партнерства, в основі якої лежить взаємодія учасників освітнього процесу в межах трикутника «учень-педагог-батьки», дозволяє створити сприятливі умови для ефективної комунікації, коекзистенції та співспраці з метою досягнення спільної освітньої мети.

Позитивна психологічна атмосфера в освітньому середовищі дозволяє реалізувати суб’єкт-суб’єктний підхід та уникнути авторитаризму, а також, створити позитивну мотивацію до освітньої діяльності.

Щодо принципів філософії дитиноцентризму, то, виходячи з даної позиції, учень визнається рівноправним учасником освітнього процесу, який спрямований на вибудовування індивідуальної освітньої траєкторії та фасилітацію (допомогу) учню в процесі освітньої діяльності. Таким чином, в контексті НУШ відбувається переорієнтація ролі вчителя від транслятора

соціального досвіду до фасилітатора, помічника.

Концепція Нової Української школи побудована на основі особистісно-орієнтованої моделі навчання. У центрі освітнього процесу НУШ – особистість учня з його освітніми потребами та інтересами.

Складовими особистісно-орієнтованої моделі є:

- освітні потреби здобувача освіти;
- мотиви здійснення освітньої діяльності;
- попередньо здобутий досвід;
- індивідуальні здібності здобувача;
- активність;
- тип інтелекту;
- індивідуально-психологічні особливості;
- аксіологічні орієнтири [14].

Особистісно-орієнтована модель освіти спрямована на створення умов для розвитку гармонійної, морально досконалої, соціально активної, професійно компетентної, саморозвивальної особистості здобувачів.

Виходячи з зазначеної мети, завданням педагога стає створення умов для формування комунікативних та освітніх потреб, озброєння стратегічними способами і прийомами освітньої діяльності, розвиток вміння самостійно визначати та розв'язувати конкретні навчальні завдання (пізнавальні, дослідницькі, перетворювальні, проектні та ін.), засвоєння нових знань, удосконалення вмінь у різних видах діяльності.

Наразі відбувається поступова імплементація Концепції Нової Української школи в закладах загальної середньої освіти. Наступним етапом є запровадження реформи в старшій школі. Організація освітнього процесу в сучасній старшій школі потребує докорінних змін. Необхідним є переорієнтація освіти в старшій школі на потреби сучасного здобувача, зміна методів та форм організації освітньої діяльності. Варто враховувати, що реформа освіти в

старшій школі передбачає профілізацію, що генерує потребу індивідуалізації та інновації.

З метою реалізації зазначених завдань, актуальним є застосування інноваційних технологій та методів в освітньому процесі, серед яких провідне місце належить інформаційно-комунікативним.

Якісне викладання освітніх компонентів не може здійснюватися без використання засобів і можливостей, які надають комп'ютерні технології та Інтернет. Вони дають змогу педагогу ефективніше представити навчальний матеріал, зробити його більш цікавим, швидко визначити рівень знань та підвищити мотивацію здобувачів.

На сучасному етапі інформатизації суспільства все більшого поширення в освітньому процесі набувають комп'ютерні технології, що є одним із інструментів пізнання. З точки зору сучасної освітньої парадигми, освіта розуміється як велика система, якісне функціонування якої неможливе без використання сучасних телекомунікаційних і комп'ютерних засобів зберігання, опрацювання, передавання, подання інформації. Інформаційно-комунікаційні технології торкаються всіх сфер діяльності людини, але великий позитивний вплив вони мають в освітній сфері, оскільки відкривають можливості впровадження абсолютно нових методів освітньої взаємодії.

Застосування інформаційно-комунікативних технологій в освітньому процесі – це не тільки нові технічні засоби, але і нові форми і методи викладання, новий підхід до процесу навчання. Одним із важливих напрямків розвитку інформатизації освіти є нові комп'ютерні технології. Інтерактивність, інтенсифікація процесу навчання, зворотний зв'язок – помітні переваги цих технологій, котрі зумовили необхідність їх застосування у різних галузях людської діяльності, насамперед у тих, які пов'язані з освітою та професійною підготовкою. Інтенсифікація навчання, що характеризується збільшенням обсягу навчального матеріалу та зменшенням часу засвоєння, потребує пошуку

ефективних методів навчання, засобів контролю засвоєння знань, що значно підвищували б якість навчання.

Впровадження в освітній процес інформаційно-комунікативних технологій є об'єктивним процесом розвитку системи освіти. Збільшення комп'ютерної техніки та подальше її вдосконалення розширює можливості педагога використовувати комп'ютерні технології під час викладання освітніх компонентів. Також дані технології дозволяють забезпечити відкритість освітньої системи [3].

Реалізація відкритої освіти може здійснюватись шляхом дистанційної освіти, яка розглядається як різновид освітньої системи, де переважно використовуються дистанційні технології навчання та організації освітнього процесу. Слід також звернути увагу на проблему забезпечення сфери освіти теорією і методикою як розробки, так і ефективного застосування нових засобів інформаційних технологій. Теорія інформаційних технологій повинна визначити моделі базових інформаційних процесів, пов'язаних з отриманням, збором, передачею, обробкою, зберіганням, накопиченням і представленням інформації. Особливе місце займають моделі формалізації та представлення знань. Інформаційні системи дають можливість обробки великої кількості інформації в режимі реального часу, і доступ до неї майже з будь-якої точки за допомогою баз даних. Актуальним видається виділення базових інформаційних технологій, до яких можна віднести технології розподіленого зберігання і обробки, офісні технології, мультимедіа технології, геоінформаційні технології, технології захисту інформації, CASEтехнології, телекомунікаційні технології. На основі базових розробляються прикладні інформаційні технології за галузями застосування [25].

1.2. Інформатизація історичної освіти в старшій школі

Невід'ємною складовою суспільного життя та життєдіяльності сучасної людини є інформаційно-комунікативні технології. Зважаючи на стрімкий розвиток інформаційних технологій, неможливо уявити процес пізнання та розуміння світу без їх застосування.

На думку М. Кастельса, в сучасному «інформаціональному» суспільстві провідну роль відіграють саме способи здобуття, обробки та трансляції інформації. Людина набуває нових способів міжособистісного спілкування з використанням технічних засобів, і таке спілкування стає нормальним видом коекзистенції.

Тому, виникає свідомо необхідність застосування інформаційно-комунікативних технологій в сучасній освіті. Саме сфера освіти є середовищем генерування нових ідей, творення нових смислів, накопичення та передачі інформації. Оскільки способи міжособистісного спілкування у суспільстві зазнали змін, необхідною є інформатизація освітнього процесу, що є актуальним питанням реформування освіти на сьогодні.

Аналізуючи сучасний науковий дискурс, відзначаємо плюралізм трактувань поняття «інформатизація», що свідчить про співіснування різноманітних наукових поглядів на зазначену проблему, проте, найбільш поширеним є наступне розуміння: «інформатизація – це сукупність взаємопов'язаних між собою організаційних, правових, соціально-економічних, науково-технічних та виробничих процесів, що мають на меті реалізацію інформаційних потреб індивіда та суспільства, на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційно-комунікативних технологій, що побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки» (ЗУ «Про Національну програму інформатизації») [11].

Щодо поняття «інформатизація освіти», то єдиного підходу до його розуміння немає. Проблему інформатизації освіти досліджували такі вчені: І. Завальна, Л. Калініна, В.Лапінський, О.Китайцев, В.Косик, О. Мельник та ін.

Більшість вчених у своїх дослідженнях визначають процес «інформатизації освіти» як «створення і використання інформаційних технологій для збільшення ефективності освітніх видів діяльності та взаємодії». Також, знаходимо наступне бачення даного процесу: «інформатизація освіти – це комплекс заходів модернізації педагогічних процесів через впровадження в освітній процес інформаційної продукції, засобів та технологій» [34].

Основним завданням інформатизації освіти є вплив на освітні види діяльності з метою досягнення поставлених цілей та меншими затратами ресурсів.

Основні засади та етапи зазначеного процесу відображені у таких нормативно-правових документах як:

- Закон України «Про Національну програму інформатизації»;
- Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні»;
- Національна доктрина розвитку освіти;
- Національна стратегія розвитку освіти України та ін..

Щодо викладання історичних дисциплін в сучасній школі, варто зазначити, що в процесі впровадження реформи Нової української школи відбувається реконцептуалізація мети, змісту, методів, способів та засобів організації освітнього процесу.

Змінюється власне розуміння історії, підходи до її розуміння та інтерпретації. Історія «олюднюється», вона більше не є сумою фактичних знань про минуле. Вивчаючи історію в сучасній старшій школі, учні повинні бути залученими до самостійного пошуку, здобуття, розуміння та творення історичного знання.

Досягти даної мети неможливо без застосування сучасних способів комунікації, новітніх інформаційних технологій. Тому, інформатизація історичної освіти в старшій школі є невід'ємною складовою впровадження реформи Нової Української школи.

Серед основних переваг інформатизації шкільної історичної освіти можна зазначити:

- створення гнучкої освітньої системи, що передбачає застосування сучасних інструментів навчання та інноваційних технологій, що створюють можливості для вибудовування індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів;
- реалізацію відкритого доступу до освітніх ресурсів для здобувачів освіти;
- можливість обміну ефективним педагогічним досвідом;
- створення результативних систем моніторингу якості освіти;
- відкритість освітньої системи та здатність до взаємодії [4].

Отже, викладання історичних дисциплін на сучасному етапі потребує застосування інформаційних засобів навчання, що є важливою умовою розвитку, зокрема, інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів освіти.

Інформаційно-комунікаційна компетентність у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти являє собою здатність до використання інформаційно-комунікативних технологій для виконання освітніх завдань. Тому, на уроках історії в старшій школі необхідно застосовувати сучасну комп'ютерну техніку та інноваційне програмне забезпечення.

Отже, з метою розвитку відповідної компетентності у здобувачів освіти, педагог повинен володіти інформаційно-комунікативною компетентністю, під якою розуміється наявність відповідних знань, навичок орієнтації в інформаційному просторі, інформаційна та медіа грамотність, вміння здобувати

необхідну інформацію та використовувати її з освітньою метою задля забезпечення освітніх потреб учнів [5].

Інформатизація процесу вивчення історичних дисциплін сприяє:

- відходу від традиційного нарративного викладу історичних подій на користь плюралізму розумінь та інтерпретацій;
- спільному вибудовуванню знання в аудиторії. Знання більше не постають як сума незаперечних істин та фактів, а стають контекстуальними, особистісно значущими для здобувача. Система знань організується у вигляді мережі взаємопов'язаних структурних елементів, що створюють контексти для наступних розумів;
- засвоєння знань з історичних дисциплін відбувається не лише когнітивним, а й споглядальним шляхом;
- віртуальна реконструкція історичних подій сприяє розвитку критичного мислення здобувачів.

Завдяки інформатизації, процес вивчення історії в закладах загальної середньої освіти стає педагогічно ергономічним. Ергономіка в широкому значенні – це дослідницька галузь, що комплексно вивчає виробничу діяльність людини з метою оптимізації [15]. Також, в сучасному науковому дискурсі ергономіка визначається в якості сфери використання наукових знань про людину у проектуванні предметів, систем та навколишнього середовища, якими вона користується [6]. Педагогічна ергономіка є однією зі складових ергономічного знання. Даний напрям розвивається в двох аспектах:

- дослідження умов ефективної взаємодії учасників освітнього процесу;
- дослідження засобів освіти, що дозволяють мінімізувати витрачений час та оптимізувати процеси розуміння та засвоєння навчального матеріалу.

Отже, з точки зору педагогічної ергономіки, застосування сучасних інформаційних технологій під час вивчення історичних дисциплін допоможе

оптимізувати взаємодію здобувачів освіти та педагога, відкрити якнайбільше можливостей для самостійного творчого пошуку та дослідження історичних явищ та процесів, організувати різноманітні види співпраці.

Аналізуючи позитивні аспекти інформатизації шкільної історичної освіти, варто зазначити, що даний процес створює нові виклики для педагогічної науки, методики навчання історії.

По-перше постає питання щодо форм представлення знань в освітньому процесі. Традиційно вивчення історії базувалося на дослідженні текстів, через які здобувачі освіти могли отримувати переважну більшість інформації, а також, на ознайомленні з наочними матеріалами. Сучасні інформаційні технології породжують нові форми, зокрема: структуровані тексти, фрейми, гіпертексти та ін [17].

В сучасній педагогічній науці виникає термін «візуальна освіта», що передбачає провідну роль зображень, образів, моделей, знаків в процесі вивчення історії. При цьому візуальні засоби поступово витісняють традиційні.

По –друге, процес інформатизації актуалізує перегляд цілей та змісту історичної освіти. Якщо донедавна метою вивчення історії було озброєння здобувачів певною сумою фактичних знань, вмінь та навичок, готовими паттернами розуміння історичних явищ та процесів, що вже не потребували критичного осмислення та вироблення власної позиції, то на сьогодні історія повинна стати зрозумілою і близькою для людини, активізувати критичне мислення та власну оцінку історичних подій [21].

По-третє, використання в освітньому процесі автоматизованих освітніх інформаційних систем та технологій передбачає зміну методів та форм організації освітньої діяльності. Змінюється роль педагога, який вже більше не є лише транслятором знань та соціального досвіду, а стає для здобувача помічником, фасилітатором. Щодо організаційних форм, то традиційний урок, що складається з актуалізації, повторення та засвоєння нових знань, набуває

різних видів, наприклад: інтерактивна подорож, відео-подорож, презентація проектів та ін. Зважаючи на зазначені трансформації, виникає потреба розробки відповідного навчального забезпечення, зокрема, програмного [29].

Таким чином, інформатизація шкільної історичної освіти спричиняє істотні зміни, що стосуються усіх аспектів процесу викладання. Змінюються види та способи діяльності педагога та здобувача освіти, оскільки учасники освітнього процесу мають доступ до великої кількості інформаційних ресурсів, мають можливість самостійно здобувати, інтегрувати інформацію та оперувати нею, моделювати освітні процеси та способи взаємодії, розв'язувати проблеми, критично осмислювати здобуті знання.

Висновки до 1 розділу

У першому розділі досліджено особливості реформування загальної середньої освіти в Україні. В умовах лімінального суспільства, що переживає кризовий, перехідний стан власного становлення, відбуваються істотні зміни в усіх його складових, зокрема, і системі освіти. На сьогодні в Україні відбувається реформа загальної середньої освіти, що визначається як Нова Українська школа. Дана реформа передбачає реконцептуалізацію цілей та змісту освіти, а також, методів та форм освітньої діяльності на засадах нової освітньої парадигми. Розкрито зміст «інформатизації» історичної освіти в старшій школі. Відзначаємо неоднозначність трактування поняття «інформатизація освіти». В сучасному науковому дискурсі «інформатизація освіти» визначається як «створення і використання інформаційних технологій для збільшення ефективності освітніх видів діяльності та взаємодії». Серед основних аспектів інформатизації виокремлюємо: зміну форм представлення знань в освітньому процесі, перегляд цілей та змісту історичної освіти, зміну методів та форм організації освітньої діяльності.

РОЗДІЛ 2

ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

2.1 Поняття «інформаційно-комунікативні технології навчання». Види інформаційно-комунікативних технологій

На сьогодні інформація набуває всеосяжної значущості, тому питання застосування інформаційно-комунікативних технологій у сфері освіти стає актуальним.

У сучасному науковому дискурсі наявні різноманітні підходи до трактування поняття «інформаційно-комунікативні технології».

Застосування ІКТ в освітньому процесі досліджують: Л.Богдановська, Ю.Гоменюк, Д.Ткач, В.Семенюк та ін.

У роботах зазначених вчених інформаційно-комунікативні технології визначено як «сукупність методів, засобів, прийомів пошуку, зберігання, опрацювання, представлення та передачі графічних, текстових, цифрових, аудіо та відео даних на базі ПК, комп'ютерних мереж та засобів зв'язку».

Поняття "інформаційно-комунікативні технології навчання" визначає новий етап у розвитку освіти, переплітаючи традиційні методи з сучасними технологічними рішеннями. Це не просто зміна форми навчання, але справжній трансформаційний процес, спрямований на зміну освітньої парадигми та підготовки здобувачів до коекзистенції в інформаціональному суспільстві [23].

На сучасному етапі у освітній і науково-дослідній роботі комп'ютери знайшли широке застосування, адже це дає змогу поєднати графічне подання інформації, евристичну діяльність, врахування індивідуальних можливостей учнів. Комп'ютери створюють нову технічну основу для здійснення програмованого навчання, організації індивідуальних, групових і фронтальних

форм навчальної роботи на уроках та в позаурочний час, дають змогу здійснити ефективний контроль успішності школярів, створити умови для випереджального навчання тих, хто має здібності і нахил до історії.

Використання ІКТ при викладанні історичних дисциплін у старшій школі викликає інтерес до предмету, спричиняє більшу концентрацію уваги учнів, а також емоційне ставлення до історичного матеріалу. Застосування комп'ютера сприяє підвищенню загальної мотивації завдяки новим формам роботи і причетності до пріоритетного напрямку науково-технічного прогресу; активізації навчання завдяки використанню швидкозмінних форм подання інформації, змагання учнів з машиною та між собою, прагнення отримати вищий бал; індивідуалізації навчання; можливості оперативно отримувати необхідні дані в достатньому обсязі; об'єктивності перевірки і оцінювання знань, умінь і навичок школярів [25].

ІКТ характеризуються багатьма перевагами, зокрема, ефективним впливом на візуальне і слухове сприйняття, успішним передаванням інформації, що заохочує учнів до більшої активності, заощаджує навчальний час і уможливорює краще розуміння і засвоєння теми.

Інформаційно-комунікативні технології навчання охоплюють широкий спектр інноваційних інструментів, що включають в себе:

- віддалені платформи для навчання;
- віртуальні класи;
- інтерактивні технології;
- відеоматеріали та ін.

Основними видами ІКТ в освіті є:

1.) комп'ютерні технології на базі CD-Rom:

- текстові редактори;
- гіпертекстові редактори;
- редактори мультимедійних презентацій

2.)інтернет-технології першого покоління:

- електронна пошта;
- форум;
- аудіо, відео чат;
- засоби IP-телефонії;
- платформи для мережевих курсів.

3.)інтернет-технології другого покоління:

- блоги, сайти, мікроблоги;
- вікі-вікі;
- сервіси для зберігання фото, відео, презентацій;
- соціально-пошукові системи;
- контактні сервіси.

4.)мобільні технології:

- смарт технології;
- геосервіси;
- second life;
- web-syndication [25; 26; 29];

Засобами ІКТ в освіті є:

- інформаційні ресурси;
- обладнання;
- освітні електронні видання.

За методичним призначенням засоби ІКТ можна класифікувати:

-навчальні: передають знання, сприяють формуванню умінь, навичок навчальної або практичної діяльності;

-тренажери: розроблені для відпрацювання вмій та навичок, повторення та закріплення освітнього матеріалу;

-інформаційно-пошукові: призначені для пошуку інформації, формування умінь та навичок систематизації здобутих знань;

- демонстраційні: призначені для візуалізації об'єктів, явищ, процесів з метою їх подальшого дослідження та вивчення;
- імітаційні: представляють відповідний аспект реальності для вивчення його структурних та функціональних характеристик;
- лабораторні: дозволяють проводити віддалені експерименти на реальному обладнанні;
- моделюючі: створюють можливість для моделювання об'єктів, явищ та процесів з метою їх вивчення та дослідження;
- розрахункові: дозволяють автоматизувати різноманітні розрахунки та інші рутинні операції;
- навчально-ігрові: дозволяють створювати навчальні ситуації та реалізувати освітню діяльність здобувача у формі гри [20; 21].

ІКТ на уроках історії роблять навчання більш доступним, ефективним і захопливим та результативним. Дані технології не лише надають вчителям нові можливості для індивідуалізації процесу навчання, але і розвивають навички самостійності, критичного мислення та роботи в команді.

Поняття "інформаційно-комунікативні технології навчання" відображає необхідність адаптації освітніх систем до вимог сучасності, забезпечуючи взаємодію учасників освітнього процесу через ефективне та спеціально організоване використання інформаційних ресурсів та засобів зв'язку. Це не лише застосування нових технологій, але й перегляд підходів до самого процесу навчання, акцентуючи увагу на розвитку критичного мислення, творчості та адаптації до постійних змін у суспільстві [12].

У даному дослідженні ми розглянули ключові аспекти "інформаційно-комунікативних технологій навчання", розкриваючи їхню роль у сучасному освітньому процесі, вплив на розвиток компетентностей сучасного покоління та особливості впровадження ІКТ.

Перший крок впровадження інформаційно-комунікативних технологій

(ІКТ) в освіту розпочався в середині 20-го століття, відзначаючи початок трансформації традиційних методів навчання та введення нового етапу у розвиток освітніх систем.

У 1960-70-х роках, коли комп'ютери тільки починали ставати більш доступними, відбулася перша спроба впровадження ІКТ в освіту. Університети та дослідницькі центри в США стали першими місцями, де використовувались комп'ютери для проведення навчальних експериментів та досліджень. У цьому контексті, розробка програмного забезпечення для навчання та викладання відіграла важливу роль.

Спеціалізовані програми для освіти та навчання дозволили здобувачам та викладачам використовувати комп'ютери для отримання нових знань, вирішення завдань та взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу. Поступово, ці технології розширювались, охоплюючи освітній процес [20].

Перші етапи впровадження ІКТ в освіту супроводжувались певними труднощами, такими як обмежені можливості обчислювальної техніки того часу та високі витрати на обладнання та програмне забезпечення. Однак ці виклики не зупинили рух інновацій, і впровадження ІКТ продовжувалося, здобуваючи популярність і вдосконалюючи якість освітнього процесу.

У кінці 20-го століття і початку 21-го століття розробка та впровадження ІКТ в освітніх системах стали глобальними тенденціями, охоплюючи країни світу та різноманітні рівні навчання. Цей період визначає важливий етап у взаємодії технологій та освіти, що визначив нову реальність навчання та підготовку молодого покоління до викликів цифрового віку.

В освітньому ландшафті інформаційно-комунікативні технології навчання стають не лише необхідністю, але й стратегічним інструментом для формування компетентностей та розвитку сучасного покоління [30].

Розглядаючи дане поняття, розкриємо ключові аспекти, які визначають вплив інформаційно-комунікативних технологій на освітній процес та розвиток

особистісних якостей здобувачів.

1. Забезпечення відкритого доступу до знань:

Інформаційно-комунікативні технології дозволяють здобувачам швидко та ефективно отримувати доступ до знань та ресурсів. Відкритий інтернет, електронні бібліотеки, відео-лекції – все це стає доступним для вивчення в будь-який час та з будь-якого місця, що розширює горизонти навчання та сприяє самостійному опануванню матеріалу [29].

2. Інтерактивність та активне залучення здобувачів до освітнього процесу:

Інтерактивність є невід'ємною частиною інформаційно-комунікативних технологій. Від віртуальних уроків до інтерактивних вправ, ці технології створюють стимулююче навчальне середовище. Здобувачі можуть брати участь у віртуальних дискусіях, вирішувати завдання, використовуючи інтерактивні інструменти, що розвиває їхню критичну думку та комунікативні навички [34].

3. Адаптація до індивідуальних потреб та можливість вибудовування індивідуальної освітньої траєкторії:

Інформаційно-комунікативні технології дозволяють адаптувати навчальний контент до індивідуальних потреб здобувача. Засоби індивідуалізації, такі як онлайн-тести, адаптивні програми, дозволяють здобувачам вивчати матеріал у власному темпі та відповідно до своїх особистих потреб [34].

4. Розвиток критичного мислення:

Використання інформаційно-комунікативних технологій вимагає від здобувачів критичного мислення та навичок проблемного сприйняття інформації. Здобувачі навчаються аналізувати та оцінювати джерела, вирішувати завдання та висловлювати свої думки, розвиваючи тим самим важливі компетентності.

5. Глобальна взаємодія та мультикультуралізм:

Інформаційно-комунікативні технології скорочують географічні та культурні відстані. Здобувачі мають здатність спілкуватися з експертами з усього світу, розширюючи свої горизонти та збагачуючи своє розуміння різноманітності світового пізнання [13].

Загальний вплив інформаційно-комунікативних технологій на сучасну освіту виявляється в розвитку та формуванні компетентностей здобувачів. Це не просто використання нових засобів, але й перехід до нового способу мислення та роботи з інформацією, що готує молоде покоління до викликів сучасного інформаціонального суспільства.

Основні переваги використання інформаційно-комунікаційних технологій виходять за рамки простої заміни "паперових" носіїв інформації на електронні. ІКТ дозволяють об'єднати такі процеси, як вивчення, збереження та управління навчальними матеріалами, які часто роз'єднані в традиційній освіті.

Інформаційні технології сприяють більшій індивідуалізації навчального процесу, зменшенню фронтальної роботи та збільшенню частки індивідуальних і групових форм і методів навчання. Інформаційні технології також допомагають мотивувати навчання, розвивати творче мислення та економити навчальний час. Інтерактивність та мультимедійна візуалізація сприяють кращій презентації, що призводить до кращого засвоєння інформації.

Водночас, інформаційно-комунікаційні технології не замінюють традиційні методи і прийоми, а скоріше наближають методи навчання до сучасних вимог. Тому в освітній сфері набуває поширення використання нових інформаційних і навчальних технологій, заснованих на сучасних комп'ютерних засобах і нових інтерактивних методах. До них відносяться комп'ютерні навчальні програми, аудіовізуальні матеріали, засоби дистанційного навчання та відеоконференції.

Глобальні зміни в українській системі освіти, євроінтеграція та трансформація традиційної системи освіти у формат нової української школи

вимагають нового підходу до організації навчального процесу. На нашу думку, зараз важливим та актуальним є процес формування інформаційно-комунікаційної грамотності населення, що дозволяє здобувачам використовувати інформаційно-комунікаційні технології та відповідні інструменти для виконання завдань особистого та суспільного значення [1]. Тому використання інформаційних технологій у школах є об'єктивним і закономірним процесом та актуальною необхідністю сьогодення.

Цілями сучасних закладів освіти є виховання людини як особистості, найвищої цінності суспільства, всебічний розвиток здібностей, інтелектуальних, творчих і фізичних обдарувань, формування цінностей і компетентностей, необхідних для успішної самореалізації, виховання відповідальних громадян, здатних робити усвідомлений суспільний вибір і спрямовувати свою діяльність на благо інших людей та суспільства, збагачення інтелектуального, економічного, творчого і культурного потенціалу народу України та підвищення освітнього рівня населення.

На нашу думку, використання інформаційно-комунікаційних технологій, які здатні стимулювати активність здобувачів на заняттях, зацікавити їх, зробити навчання цікавим і якісним, мотивувати до навчання, є доречним і досяжним у державному замовленні [4].

Сучасне викладання було б неефективним без використання інформаційно-комунікаційних технологій. Як говорить англійське прислів'я "Почути і забути, побачити і запам'ятати".

У процесі навчання історії ІКТ можна використовувати для розвитку важливих навичок, особливо критичного мислення. Вони також формують уміння самостійно відбирати та обробляти інформацію, вирішувати реальні життєві проблеми та "йти в ногу з часом".

ІКТ на уроках історії можна використовувати для вивчення будь-якої теми. Пошук інформації в Інтернеті; пошук та аналіз статистичних даних;

відповіді на запитання вчителя; перегляд та обговорення відеолекцій та презентацій; використання малюнків, зображень та фотографій в Інтернеті; візуалізація навчальних матеріалів (віртуальні екскурсії, колекції); використання карт (контурних, атласів, інтерактивних) та проектне навчання.

Завдяки застосуванню ІКТ у навчанні історії створюються можливості при викладенні нового матеріалу, які дозволяють підвищити ефективність навчального процесу. Насамперед, це матеріали, що ілюструють різноманітні матеріальні пам'ятки; тексти історичних джерел; схеми, діаграми, графіки; таблиці, ілюстрації, карти, плани битв тощо.

ІКТ також мають велике значення у підготовці дидактичних матеріалів, котрі використовуватимуться для підбиття підсумків та контролю знань, набутих школярами: тестів, контрольних завдань, кросвордів тощо [4; 5].

Використання сучасних інформаційних технологій при навчанні історії виконує наступні функції:

- 1) є джерелом історичних знань;
- 2) розвиває пізнавальні здібності, уяву, вміння аналізувати;
- 3) реконструює історичні події, життєві ситуації, що вимагають від учня ініціативності, пропозицій розв'язання і прийняття рішень;
- 4) надає цікаві форми контролю набутих знань (наприклад, ребуси, схеми, тести) [7, с. 376].

У роботі з комп'ютером особливу увагу слід звернути на легкість комунікації користувача з обладнанням. Завданням комп'ютера є раціоналізація методів викладання. Наприклад, використання у процесі навчання історії графічних програм надає уроку розмаїття можливостей через: креслення карт, планів битв, графіків; багаторазове використання тих самих засобів; уможливлення анімації; використання кольорів – кольорові фігури, написи, предмети, ілюстрації; тестування; легше запам'ятовування матеріалу. Іншим видом використання комп'ютера з освітньою метою є ігрові програми, які

дозволяють школяру виконувати роль дослідника, що становить суть проблемного викладання, подібно до того, як педагогічні ігри навчають приймати адекватні рішення [7, с. 377].

Значного застосування в навчальному процесі набули електронні підручники. Вони можуть бути доповненням до класичного підручника або стати альтернативою друкованому підручнику. За схемою викладу матеріалу виділяють кілька типів електронного підручника: текстовий, гіпертекстовий, довідковий, ігровий.

Навчальний матеріал у них може мати вигляд статичний і динамічний, однокольоровий і багатокольоровий, без звукової підтримки, зі звуковою підтримкою тощо [9, с. 23].

За характером взаємодії виокремлюють підручники:

- інформаційні,
- «запитання-відповідь»,
- інформаційно-контролюючі,
- зі зворотним інформаційним зв'язком,
- з проміжними рівнями контролю [9, с. 24].

Основна проблема використання електронних підручників полягає у складності читання великих текстів з монітора. З метою її подолання у підручниках використано два режими навчання: текстовий і звуковий. Останнім часом з'явилося інтерактивне відео, що поєднує в собі можливості комп'ютера та відеодиска, а також оптичні компакт-диски, на які записують не лише звукову інформацію, а й комп'ютерні навчальні програми, відеоінформацію, графічне зображення.

Комплексне використання ІКТ дає змогу інтенсифікувати процес засвоєння учнями безперервно зростаючих обсягів навчальної інформації; забезпечити якісне практичне застосування теоретичних знань; допомогти школярам самостійно здобувати нові знання на базі сучасних засобів

телекомунікацій та доступу до світових банків знань; раціоналізувати працю вчителів.

Сучасне суспільство стає все більш залежним від інформаційних технологій, які проникають в усі сфери суспільного життя. Для більшості людей комп'ютер є звичним атрибутом, для одних - незамінним помічником у навчанні та роботі, для інших - засобом відпочинку, віртуальних подорожей та спілкування.

Глобальні зміни в українській системі освіти, євроінтеграція та трансформація традиційної системи освіти у формат нової української школи вимагають нового підходу до організації навчального процесу.

На нашу думку, зараз важливим та актуальним є процес формування інформаційно-комунікаційної грамотності, що дозволяє учням використовувати інформаційно-комунікаційні технології та відповідні інструменти для виконання завдань особистого та суспільного значення. Тому використання інформаційних технологій у школах є об'єктивним і закономірним процесом та актуальною необхідністю сьогодення.

Цілями сучасних закладів освіти є виховання людини як особистості, найвищої цінності суспільства, всебічний розвиток здібностей, інтелектуальних, творчих і фізичних обдарувань, формування цінностей і компетентностей, необхідних для успішної самореалізації, виховання відповідальних громадян, здатних робити усвідомлений суспільний вибір і спрямовувати свою діяльність на благо інших людей та суспільства, збагачення інтелектуального, економічного, творчого і культурного потенціалу народу України та підвищення освітнього рівня населення.

2.2 Дидактичні особливості занять з історії з використанням інформаційно-комунікативних технологій

В сучасному освітньому просторі історія стає не лише сукупністю фактів та подій минулого, але й полем для активного вивчення, розвитку критичного мислення та формування ключових компетенцій.

Інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) визнані як ефективний інструмент для оптимізації процесу навчання з історії, забезпечуючи не лише відкритий доступ до широкого обсягу інформації, але й сприяючи активній участі та творчому розвитку здобувачів.

Евристичною для побудови сучасного уроку з історії з використанням інформаційно-комунікативних технологій є таксономія освітніх потреб Б.Блума. Вчений дослідив процеси сприйняття та засвоєння нового матеріалу та розробив оптимальну структуру уроку, що сприятиме підвищенню ефективності освітнього процесу.

Таксономія Блума визначається як сукупність педагогічних цілей в пізнавальній сфері, що була запропонована у 1956 році американським психологом Бенджаміном Блумом. Таксономія містить правила чіткого й однозначного формулювання і впорядкування цілей навчання. Цілі когнітивної групи можуть бути виражені через такі елементи засвоєння знання, як: розуміння, відтворення, застосування, аналіз, синтез, оцінка [42].

1. Знання.

Цією категорією передбачено запам'ятовування та відтворення освітнього матеріалу з історичних дисциплін, запам'ятовування і відтворення історичної термінології, історичних фактів, важливих дат, подій, методів і процедур, основних понять, правил, принципів, цілісних теорій [42].

2. Розуміння.

Індикатором розуміння значення вивченого матеріалу з історії може бути

здатність здобувача встановлювати взаємозв'язки між освітніми компонентами, інтерпретація історичного матеріалу здобувачем(пояснення, короткий виклад), прогнозування майбутніх наслідків історичних подій [42].

3. Застосування.

Вміння використовувати отримані знання, вміння і навички на практиці у конкретних умовах і нових ситуаціях. Включає: застосування правил, методів, умінь розбивати матеріал на складові поняття, законів, принципів, теорій [42].

4. Аналіз.

Передбачає розвиток аналітичних навичок здобувача. До цієї категорії слід віднести виділення частин із цілого, виявлення взаємозв'язку між історичними подіями, осмислення принципів організації цілого. Здобувач, який добре оволодів цією категорією навчальних цілей, бачить помилки в логіці міркувань, різницю між історичними фактами і наслідками, оцінює значимість історичних даних .

5. Синтез.

Визначає вміння комбінувати елементи, щоб одержати ціле з новою системною властивістю. Таким новим продуктом може бути повідомлення про історичні події, план дій, схеми тощо.

6. Оцінка.

Вміння оцінювати значення того чи іншого матеріалу з історії. Судження і умовиводи здобувача освіти мають вибудовуватися за чіткими критеріями. Здобувач оцінює логіку побудови матеріалу у вигляді письмового тексту, оцінює відповідність висновків уже даним і т.д. [42].

Таксономія Б.Блума відображає засвоєння знань, починаючи від розумових операцій нижчого рівня і завершуючи операціями вищого рівня. За умови застосування інформаційно-комунікативних технологій на уроках з історії в старшій школі, враховуючи зазначену методологію, процес здобуття нових знань буде побудованим на засадах відкритості, нелінійності, ефективності,

ергономічності, евристичності, практичної значущості, креативності. Під час розробки інформаційно-комунікативних технологій для кожного з зазначених етапів засвоєння нових знань, необхідно враховувати його специфіку.

Ще однією важливою методологічною підвалиною побудови сучасного уроку з історії з використанням ІКТ в старшій школі є теорія множинного інтелекту Г.Гарднера, оскільки, добираючи вид ІКТ для певного виду освітньої діяльності, педагогу необхідно враховувати, що кожен учасник освітнього процесу має власні особливості сприйняття та засвоєння освітнього матеріалу, що відповідають його типу інтелекту [43].

Теорія множинного інтелекту була розроблена Г.Гарднером у роботі «Рамки розуму: теорія множинного інтелекту». Дана теорія побудована на переконанні, що людина володіє не єдиним «загальним інтелектом», а характерним для неї типом інтелекту [43]. У чому ж полягає особливість наукового доробку Говарда Гарднера порівняно з іншими теоріями цього напрямку? Висловлюємо думку, що саме завдяки застосуванню мультифакторності й міждисциплінарності як основних методологічних підходів Г. Гарднер досяг плідних висновків у дослідженні інтелекту. Міждисциплінарність легко давалася Г. Гарднеру завдяки багаторічній спеціалізації на кількох предметних галузях одночасно: педагогіки, нейропсихології, культурології, соціології, нейробіології [43].

У теорії МІ Г. Гарднер виходить із того, що люди, як особливі істоти, наділені не одним, а кількома автономними інтелектами: вербально-лінгвістичним, візуальнопросторовим, логіко-математичним, ритміко-музичним, тілесно-кінестетичним, особистісним, міжособистісним. Через двадцять років після появи першого видання книги "Структура розуму: теорія множинного інтелекту" (англ. *Frames of Mind* перекладене довільно, тому можна використати і назву "Грані розуму") учений замислився над тим, щоб доповнити цей перелік восьмим видом інтелекту – натуралістичним[43].

Пізніше, беручи до уваги суспільну й культурну динаміку, він говорить про дослідження таких видів інтелекту, як екзистенціальний (здатність розв'язувати глобальні проблеми), духовний, емоційний і сексуальний, ще пізніше – про цифровий (digital) інтелект [43]. Таким чином, Г. Гарднер наголошує на важливості врахування не тільки особистісних факторів (спадковість, набутий досвід), а й так званих контекстних обставин та умов (культурних, політичних, соціальних, географічних тощо), сукупний вплив яких веде до еволюції інтелекту і як персонального, і як цивілізаційного надбання.

Г. Гарднер виділяє наступні типи інтелекту:

- вербально-лінгвістичний;
- логіко-математичний;
- візуально-просторовий;
- кінестетичний;
- музичний;
- міжособистісний;
- внутрішньоособистісний;
- натуралістичний;
- екзистенціальний [43].

Говард Гарднер акцентує увагу на тому, що ступінь розвитку того чи іншого інтелекту залежить від частоти його використання в житті. Чим частіше це відбувається, тим більша імовірність сформулювати певний тип інтелекту, тим краще він буде розвиватися. Насправді, всі типи інтелекту пов'язані між собою. Якщо розвивати один з них, інші, суміжні з ним, також будуть розвиватися. Без сумніву, у викладанні мови та літератури найважливіше значення має вербально-лінгвістичний інтелект, хоча для ефективного навчання якомога більшої кількості учнів і для якомога глибшого оволодіння мовою слід розвивати й інші види інтелекту.

Г. Гарднер визначає вербально-лінгвістичний інтелект як здатність

користуватися мовами, рідною або іншими, для висловлення своїх думок та для розуміння інших людей. Як стверджує Г. Гарднер, синтаксис та фонологія найближчі до вербально-лінгвістичного інтелекту, у той час як семантика та прагматика включають властивості логіко-математичного та міжособистісного видів інтелекту. Гарднер виділяє чотири аспекти знання мови: 1) риторичний; 2) мнемонічний; 3) роль мови у поясненнях; 4) здатність користуватися мовою для металінгвістичного аналізу. Людина з розвиненим вербально-лінгвістичним інтелектом уміє сприймати усне мовлення та реагувати на нього; імітувати вимову; слухати, читати, писати та дискутувати; послуговуватися друкованими матеріалами (журналістика, поезія, проза, художня література тощо); створювати нові лінгвістичні форми, оригінальні писемні твори, а крім того, виголошувати усні промови тощо. Щоб пробудити вербально-лінгвістичний інтелект, Гарднер пропонує використання загадок [43]. Логіко-математичний інтелект Г. Гарднер описує як такий, що охоплює три широкі, взаємопов'язані галузі: математику, природничі науки і логіку. Він може служити інтеграційним фокусом для багатьох предметів. Пропонуємо деякі стратегії, які інтегрують математичне та логічне мислення у викладання мови: створення послідовних ланцюжків; дедуктивну логіку: силогізми та діаграму Венна; індуктивну логіку: аналогії; моделювання: блоки моделей та моделі в мові; стратегії постановки питань; принципи геометрії та їх приклади: вивчення слів, частин мови, членів речення або будь-якої іншої інформації за допомогою карток, наприклад, прямокутні картки – іменники; овальні, шестикутні, трикутні – інші частини мови тощо. Різні геометричні форми є вдалим візуальним мнемонічним засобом у навчальному процесі: створення колажів з геометричних фігур різного розміру, кольору і форми, здатних художньо відбивати структуру речення; вирізання з паперу різних форм для відображення підмета, присудка, додатків, означень та обставин для побудови речення [43]. Візуально-просторовий інтелект не потребує знання мови слів, речень,

мовлення, книг тощо. Натомість він володіє мовою кольору, форми, дизайну, текстури, узору, образу, картини та символів. Часто "візуалісти" мають труднощі з мовою, із запам'ятовуванням зокрема. Останнім часом велика увага приділяється візуальним формам конспектування, до якого відносять складання концептуальних карт або інтелект-карт. Для учнів із візуально-просторовим мисленням поняття стають зрозумілими у контексті та у зіставленні з іншими поняттями. Повторювання не відіграє великого значення для цього типу інтелекту.

Тілесно-кінестетичний інтелект – це "пізнання" свого організму, пов'язане з розумінням руху м'язів, суглобів чи сухожиль. Види діяльності в межах кінестетичного інтелекту, які можна застосувати до навчання мови та літератури, – рольова гра, імітування, фізичні вправи, живий скульптурний витвір, жива сценка.

Музичний інтелект – це знання того, як послуговуватися музикою і ритмом для досягнення стану, який допомагає креативно вирішувати різні ситуації. У зарубіжній дидактиці широко використовуються нескладні наспіви для вивчення будь-яких тем (наприклад, славнозвісні jazz chants). Неможливо переоцінити вплив вдало підібраного музичного фрагменту на сприйняття дітьми того чи іншого літературного, особливо ліричного, твору [43].

Міжособистісний інтелект – це спосіб пізнання, який можна виразити формулою "людина – людина", і для свого вираження він має покладатися на всі інші види інтелекту. Робота в групах, парах, проведення рольових ігор, інтерв'ю – відпрацювання мовного матеріалу в різних ситуаціях спілкування сприяє глибшому і міцнішому його засвоєнню. Вважаємо, що наразі актуальним видається дослідження впливу методу кооперативного навчання (автор Дейв Спенсер) на процес вивчення мови та літератури і його застосування у практичній дидактиці [43].

Як і міжособистісний, внутрішньоособистісний інтелект потребує участі

всіх інших видів інтелекту для свого вираження і таким чином інтегрує та синтезує всі інші шляхи набуття знань. На нашу думку, цей вид інтелекту найбільше задіяний у такому виді мовленнєвої діяльності, як письмо. Особистісне, творче використання письма може бути застосоване в таких альтернативних завданнях, як написати (скласти) сценарій для радіо- або телевізійної програми, лозунги або листівки, погляд на події під кутом зору іншої особи, рекламу, оголошення, ярлики, етикетки, титри, заголовки до кадрів на екрані, інформаційні листівки, вірші, інструкцію щодо використання обладнання, колекцію загадок, жартів, фольклорних творів, листи, інтерв'ю, передову статтю.

Таким чином, можемо сказати, що під інтелектом Гарднер розуміє неординарну здатність людини до нестандартного рішення проблем, генерування нових ідей, створення продукту з високим ступенем цінності.

Розглянемо методологічний потенціал теорії множинного інтелекту для вивчення історичних дисциплін.

Для здобувачів, що володіють вербально-лінгвістичним інтелектом характерне розвинене усне мовлення, вміння висловлювати та обгрунтовувати власну позицію, схильність до сприйняття матеріалу з друкованих джерел інформації.

В процесі вивчення історичних дисциплін такі здобувачі охоче опрацьовують першоджерела, архівні матеріали, джерела усної історії. Щодо інформаційно-комунікативних технологій, можна використати електронні архіви, відео та аудіосвідчення очевидців подій та ін.

Здобувачі освіти з логіко-математичним типом інтелекту, мають розвинені аналітико-синтетичні вміння, вдало застосовують дедуктивний та індуктивний методи, вони здатні вирішувати складні проблеми, спірні питання, експериментувати. Даний тип інтелекту передбачає володіння вміннями класифікації, прогнозування. ІКТ: побудова логічних схем, ментальних карт.

Візуально-просторовий інтелект передбачає відтворення картини історичних подій, опис даних подій, створення ілюстрацій до вивчених тем, роботу з історичними картами, малюнками, фотографіями, схемами. Для навчання корисне використання наочних матеріалів, створення колажів, схем.

Кінестетичний інтелект вимагає використання рухової діяльності на заняттях, конструювання, створення предметів. Здобувачі можуть бути залучені до інсценізування, драматизації, відтворення історичних подій.

Музичний інтелект передбачає прослуховування музичних творів, народних пісень, історичних балад з використанням ІКТ. Здобувачі можуть відтворити мелодії пісень, співати, грати на музичних інструментах. розпізнавати, трансформувати і виражати музичні композиції.

Міжособистісний передбачає розвиненість навичок вербальної та невербальної комунікації, спільної творчості, вміння вирішувати складні проблеми. На заняттях з історії таких здобувачів варто залучати до керівництва проектами, виконання спільних освітніх завдань з викладачем, групової роботи, роботи в парах, організації групових презентацій.

Внутрішньоособистісний інтелект передбачає самосприйняття і самоусвідомлення, саморозуміння, самооцінки та самоорганізації. Таким здобувачам ефективно пропонувати завдання з самооцінки та самоперевірки, висловлювання думок та опису вражень від вивченого історичного матеріалу.

Натуралістичний передбачає можливість і здатність залучати природні ресурси до процесу навчання. Здобувачі охоче беруть участь в екскурсіях, віртуальних археологічних експедиціях.

Екзистенціальний тип інтелекту передбачає становлення власного світогляду, роздуми над контроверсійними та вічними питаннями історії [66].

Врахування зазначених типів інтелекту здобувачів вищої освіти на заняттях з історії дозволить ефективно обрати вид інформаційно-комунікативних технологій, що сприятиме індивідуалізації освітнього процесу

та розвитку особистості.

У цьому контексті, варто розглянути дидактичні особливості занять з історії, де використання ІКТ стає ключовим фактором ефективного навчання та розуміння історичних процесів.

Однією з ключових переваг використання ІКТ в навчальному процесі з історії є можливість створення інтерактивних занять. Використання презентацій, віртуальних музеїв, історичних відео та інших мультимедійних ресурсів дозволяє зробити матеріал більш доступним та захоплюючим для студентів. Інтерактивність ІКТ сприяє активізації пізнавальної діяльності, формує навички самостійного аналізу та критичного мислення, що є важливим для глибокого розуміння історичних фактів [16].

Ще однією дидактичною особливістю є можливість індивідуалізації навчання. ІКТ дозволяють студентам обирати та вивчати матеріал відповідно до власних інтересів та темпу. Відкритий доступ до електронних ресурсів, віртуальних експозицій та онлайн-курсів дозволяє розширити можливості самостійного навчання, підтримуючи індивідуальний підхід до кожного студента.

Важливим аспектом є також можливість використання інтерактивних карт, таймлайнів та віртуальних екскурсій для візуалізації історичних подій. Це допомагає студентам легше розуміти хід подій, їх взаємозв'язок та вплив на сучасність. ІКТ роблять історію більш конкретною та захоплюючою, розкриваючи перед студентами широкий спектр можливостей для глибокого вивчення минулого.

Також одєю з дидактичних особливостей занять з історії за допомогою ІКТ є можливість стимулювання та підтримки обговорень та обміну думками. Використання віртуальних форумів, онлайн-дискусій та інших інструментів сприяє активній участі студентів у процесі навчання, розвиває навички комунікації та аргументації.

Теперішній світ характеризується стрімким розвитком інформаційних технологій та їх впливом на всі сфери життя, включаючи освіту. Таким чином, використання інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) у навчальному процесі стає необхідністю, особливо в контексті вивчення предметів, як історія.

По-перше, інтеграція ІКТ у процес навчання історії вирішує проблему доступності інформації. Завдяки електронним ресурсам, віртуальним музеям та онлайн-архівам студентам стає доступним широкий обсяг історичних матеріалів, які раніше були важкодоступними.

По-друге, актуальність даної теми визначається змінами в структурі навчання. Сучасні учні зростають у цифровому середовищі, і їхні пізнавальні стилі та очікування від навчання визначаються великою мірою використанням технологій.

По-третє, інноваційні методи навчання з використанням ІКТ не лише роблять заняття цікавими та захоплюючими, але й стимулюють розвиток критичного мислення та аналітичних навичок. Вони дозволяють студентам не лише отримувати інформацію, але і самостійно аналізувати, обговорювати та розуміти історичні процеси.

Завдяки використанню ІКТ, можливості вчителів розширюються: вони можуть ефективно ілюструвати лекції, створювати інтерактивні завдання та розширювати можливості самостійного дослідження студентів.

Тому, дидактичні особливості занять з історії за допомогою інформаційно-комунікативних технологій стають актуальним завданням в контексті сучасних тенденцій у галузі освіти, відзначаючись своєю важливістю для підготовки учнів до ефективного функціонування в інформаційному суспільстві.

У впровадженні інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) у процес навчання історії виникають деякі проблеми, які потребують уваги та розв'язання:

1. Відсутність доступу до ІКТ:

Не всі навчальні заклади мають доступ до сучасних технічних засобів.

Проблеми з доступністю до Інтернету та відсутність необхідного обладнання можуть обмежувати можливості використання ІКТ в навчанні.

2. Недостатня підготовка педагогічних кадрів:

Багато вчителів можуть виявити труднощі у використанні нових технологій через відсутність необхідних навичок та підготовки.

Не всі вчителі можуть мати доступ до регулярних курсів та тренінгів з використання ІКТ.

3. Поверхневість освітнього процесу:

Занадто активне використання ІКТ може вести до ситуації, коли увага студентів зосереджена на технічних аспектах, а не на основному історичному матеріалі. Ризик втрати фокусу на глибокому аналізі та розумінні історичних процесів.

4. Проблема достовірності та автентичності історичних джерел:

Інтернет містить велику кількість інформації, і не завжди вона є достовірною та об'єктивною. Необхідність навчання студентів критичному оцінюванню джерел стає актуальною.

5. Ризик відстеження приватності:

Використання ІКТ може супроводжуватися питаннями щодо захисту особистої інформації учнів та вчителів. Необхідність забезпечення конфіденційності та безпеки у віртуальному навчальному середовищі [7].

Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу, спрямованого на покращення інфраструктури, підготовку педагогічних кадрів, розробку ефективних стратегій використання технологій у навчанні та розвиток критичного мислення студентів щодо використання історичних джерел в інтернеті.

У контексті використання інформаційно-комунікативних технологій

(ІКТ) у навчальному процесі, роль вчителя визначається не лише як посередника між технологіями та здобувачами, фасилітатора, що сприяє ефективному впровадженню цих технологій у навчання.

Вчителі, які використовують ІКТ, перетворюються на організаторів і фасилітаторів навчання, спрямованих на створення стимулюючого інтерактивного середовища. Саме вони відповідають за вибір та налаштування технічних засобів, щоб забезпечити ефективну комунікацію та взаємодію між учасниками навчального процесу.

Однією з ключових ролей вчителя є вміння ефективно впроваджувати інноваційні методики та технології в педагогічний процес. Він повинен мати розуміння не лише технічних аспектів, а й методик використання ІКТ для досягнення конкретних навчальних цілей. Вчителі виступають ініціаторами створення відкритого, інтерактивного простору, де студенти можуть вільно обмінюватися ідеями та досліджувати матеріал, співпрацюючи за допомогою різноманітних ІКТ-засобів [20].

Паралельно із цим, вчителі виконують роль менторів, надаючи студентам орієнтацію та підтримку в цифровому навчальному просторі. Вони вчать студентів критично оцінювати інформацію, використовуючи Інтернет, розвивають навички самостійного пошуку та аналізу джерел.

Розуміння педагогічної ролі вчителя у використанні ІКТ передбачає також навички ефективної комунікації. Вчителі стають каталізаторами взаємодії учнів, сприяючи обміну думками та досвідом через технологічні засоби, такі як форуми, чати, або віртуальні конференції.

Тому вчитель, виступаючи як посередник між технологіями та студентами, втілює комплексну роль: від технічного організатора до ментора та фасилітатора навчання, сприяючи розвитку здобувачів в умовах сучасного цифрового освітнього середовища [30].

Якщо порівнювати ролі та ефективності традиційних та інноваційних

методів навчання в історії, можна виокремити передумови для вдосконалення педагогічного процесу. Передусім, важливо розглянути традиційні методи, які базуються на лекціях, підручниках та письмових звітах. Такий підхід традиційно зорієнтований на передачу інформації від вчителя до студента. Однак, часто ці методи виявляються недостатньо стимулюючими для розвитку критичного мислення та ініціативи [5].

З іншого боку, інноваційні методи, такі як використання інтерактивних технологій, віртуальних музеїв, історичних таймлайнів та візуалізацій, спрямовані на активне залучення студентів до навчального процесу. Ці методи не лише дозволяють студентам самостійно досліджувати матеріал, але й створюють стимулююче середовище для колективного обговорення та обміну думками [5].

З метою визначення важливості застосування ІКТ на заняттях з історії в старшій школі та рівня сформованості інформаційної компетентності здобувачів, нами було проведено напівструктуроване інтерв'ю із здобувачами 10-11 класів Купільського ліцею.

За результатами інтерв'ю, опитаних можна поділити на дві групи. До першої групи, що складає 80% опитаних, належать здобувачі, для яких вміння використовувати інформаційні технології в процесі вивчення історії виступає одним з провідних.

Серед переваг застосування ІКТ на заняттях з історії здобувачі виокремили:

- відкритий доступ до матеріалу;
- можливість працювати з архівними документами онлайн;
- можливість реконструкції історичних подій в реальному часі;
- робота з відео та аудіо матеріалами;
- інноваційні інструменти та методи вивчення історії.

Основними якостями, що необхідні на сьогодні визначили: інформаційну

грамотність, медіа грамотність, вміння використовувати НІТ у процесі навчання, самостійність, відкритість, здатність до безперервної самоосвіти. Зокрема, здобувачка К. Мельник (10 курс) зазначає: «На сьогодні сучасна людина повинна володіти вмінням застосовувати нові інформаційні технології для власної освіти та самоосвіти, для пошуку нових знань та розвитку відповідних умінь та навичок».

До другої групи належать 20% опитаних. Здобувачі даної групи вважають, що інформаційно-комунікативні технології важливі, але не надають їм провідного значення в процесі вивчення історії. Здобувачі даної групи надають перевагу традиційним засаобам навчання, зокрема, підручникам.

Результати напівструктурованого інтерв'ю продемонстрували різноманітність думок респондентів у визначенні ролі інформаційно-комунікативних технологій на уроках історії.

Результати дослідження свідчать про те, що здобувачі, які користуються інноваційними методами, демонструють вищий рівень зацікавленості та мотивації щодо вивчення історії порівняно із тими, які використовують традиційні методи та засоби навчання. Відмічається також поліпшення здатності аналізу та критичного осмислення історичних фактів у групі здобувачів, які використовують інформаційно-комунікативні технології.

Отже, що застосування інформаційно-комунікативних технологій на уроках історії, сприяє не лише покращенню результатів здобувачів освіти, але й підвищенню їхньої мотивації та розвитку критичного мислення. Поєднання традиційних та інформаційно-комунікативних технологій в процесі вивчення історії в старшій школі є важливим етапом в покращенні якості історичної освіти.

2.3 Аналіз кейсу застосування інформаційно-комунікативних технологій на уроці історії. (10 клас, Тема: Українська революція 1917-1920 рр.)

З метою визначення методичного потенціалу застосування інформаційно-комунікативних технологій на уроках історії, ми проаналізували кейс уроку з історії України для 10 класу з теми: «Українська революція 1917-1920 рр.»

Для ефективної організації освітнього процесу з даної теми можуть бути застосовані такі інформаційно-комунікативні технології та інформаційні ресурси як:

- інтерактивні карти;
- таймлайни;
- онлайн фото історичних документів;
- демонстрація веб-ресурсів;
- робота з архівними документами онлайн;
- відеоматеріали.

1. Вступ.

У 1917 році Україна стала ареною значущих перетворень, спровокованих революційними подіями в Росії. Початок року відзначився Лютневою революцією, що призвела до абдикації царя Ніколая II та формування Рад робітників і солдатів. У цьому контексті виникла Українська Центральна Рада у квітні, яка стала важливим форумом для визначення подальших шляхів розвитку країни.

Березень і квітень зафіксували абдикацію царя та утворення Тимчасового уряду в Росії, в якому представники України брали активну участь. Ці перепетії визначили початок конфлікту між Українською Центральною Радою та Тимчасовим урядом стосовно автономії України, розвиток якого визначався

подальшими історичними витоками [7].

Літні місяці 1917 року відзначились Львівським з'їздом українців, де обговорювалися питання незалежності та створення Української Народної Республіки. Цей період підкреслив важливість утвердження національної ідентичності та потребу у визначенні політичної самостійності.

У жовтні 1917 року Українська Центральна Рада оголосила про створення Української Народної Республіки, визнаючи свою автономію в рамках федеративної структури Росії. Збереження дипломатичних взаємин та переговори з Тимчасовим урядом в грудні завершили цей етап, визначивши шлях України до незалежності.

Усі ці події стали важливими етапами на шляху формування сучасної України, визначаючи її стосунки з Росією та визначення національного самовизначення.

Українська революція 1917 року залишається періодом значущих історичних подій, і фотографії та документи того часу стають важливим джерелом для розуміння соціокультурного контексту та динаміки перетворень [7].

1. Фотографії онлайн:

Ради робітників і солдатів: На зображеннях з'їздів і Рад видно виразну атмосферу впливу революційних ідей на громадянське суспільство. Фотографії відображають ентузіазм та різноманіття учасників, а також їхню впізнавальну символіку.

Львівський з'їзд українців: Знімки цього заходу зафіксовані різноманітністю учасників та патріотичним настроєм. Вони передають важливі моменти формування національної ідентичності та роль Львівського з'їзду у визначенні шляху України.

Оголошення Української Народної Республіки: Фото цього ключового моменту відзначаються емоційною напруженістю та патріотизмом лідерів, які

відзначили невідворотний крок до незалежності.

2. Документи онлайн:

Проголошення та Угода з Тимчасовим урядом: Тексти цих документів є перлинами у визначенні правових та політичних основ Української Народної Республіки. Вони віддзеркалюють стрімку дипломатичну діяльність та пошуки компромісів у непевному періоді.

Заява про автономію: Документ відображає важливий етап у встановленні внутрішньої автономії та початок формування нового політичного ландшафту.

Аналіз історичних фотографій та документів з Української революції 1917 року надає можливість не лише поглибити знання про історію того часу, але й відчувати емоційну сутність революційних подій. Ці візуальні та письмові джерела стають ключовим елементом вивчення минулого, розкриваючи таємниці періоду та допомагаючи нам зберегти пам'ять про важливі сторінки історії України.

Сучасний навчальний процес важко уявити без інтеграції інформаційно-комунікативних технологій, що допомагають учням не лише здобути базові знання, але і поглибити їх розуміння історичних подій. Демонстрація корисних веб-ресурсів стає ключовим аспектом для учнів, які бажають знайти додаткову інформацію про революцію в Україні 1917 року.

1. Національний музей історії України в Києві:

Цей веб-сайт пропонує електронні ресурси та віртуальні експозиції, спрямовані на подробиці подій революції в Україні. Учні можуть вивчати велику кількість архівних фотографій, документів та інтерактивних матеріалів, що дозволяє їм отримати глибше розуміння того періоду [20]

2. Українська історична енциклопедія:

Цей веб-ресурс є важливим джерелом додаткової інформації, де учні можуть знайти статті та матеріали, присвячені подіям 1917 року в Україні. Інтерактивний пошук та детальні статті допомагають збагатити знання учнів

[25].

3. Проект "Віртуальна Українська Революція":

Цей проект пропонує відмінний інтерактивний підхід, де учні можуть досліджувати події через віртуальні таймлайни, відеоматеріали та аудіоісторії, що робить вивчення революції захопливим та доступним.

Демонстрація цих веб-ресурсів не лише дозволяє учням отримати додаткову інформацію про революцію в Україні 1917 року, але й стимулює їх активну участь у процесі навчання, надаючи засоби для самостійного вивчення та аналізу історичних подій.

Освіта не обмежується лише передачею фактів та дат, а визнається як процес розвитку критичного мислення, аналітичної компетентності та творчої самореалізації. Однією із найефективніших форм стимулювання інтелектуального росту та зацікавленості учнів є використання дослідницьких завдань, особливо у контексті вивчення важливих історичних періодів, таких як Українська революція 1917 року.

Дослідження історії цього періоду не лише розкриває ключові аспекти соціально-політичного розвитку, але й розвиває в учнів критичне ставлення до інформації, навички аналізу джерел та здатність до самостійного конструювання знань. Дослідницькі завдання стають необхідним інструментом для активного залучення учнів до власного навчання, сприяючи розвитку та узагальненню отриманих знань, а також формуванню навичок комунікації та роботи в команді. Вони створюють можливість для власного відкриття та вивчення історії через призму особистого інтересу та активної участі, сприяючи вихованню самостійних дослідників та креативних мислителів, готових до вирішення складних завдань сучасного світу.

1. Створення презентацій з теми:

Тема: "Ключові Події Української Революції 1917 року"

Здобувачі мають створити презентації, в яких вони визначать та

розглядають основні фази революції, ключові постаті, а також вплив цих подій на подальший хід історії України.

2. Дослідження ролі важливих осіб:

Тема: "Лідери та Їхня Роль у Революції"

Учні обирають важливих осіб того періоду (наприклад, Симон Петлюра, Михайло Грушевський, Євген Коновалець) та досліджують їхню біографію, роль у революції та наслідки їхньої діяльності.

3. Аналіз інформаційних джерел:

Здобувачі обирають декілька історичних джерел, які висвітлюють революцію, та проводять аналіз їхньої об'єктивності та надійності. Доцільно включити документи, статті та фотоматеріали.

4. Дослідницький проект:

Тема: "Імпакт революції на сучасний погляд на історію"

Здобувачі мають створити дослідницький проект, в якому аналізують, як революція вплинула на сучасне розуміння та інтерпретацію історії України. Можуть розглядати підходи інших країн до цих подій.

5. Спільна презентація та дебати:

Тема: "Порівняння різних поглядів на революцію"

Здобувачі поділяються на групи та вивчають різні історичні погляди на революцію. Кожна група створює презентацію та бере участь у дебатах, обгрунтовуючи свою точку зору.

Ці завдання спрямовані на розвиток навичок дослідницької роботи, аналітичного мислення та творчого підходу до вивчення історичних процесів, роблячи процес навчання цікавим та пізнавальним для учнів.

Отже, аналіз зазначеного кейсу засвідчив евристичність методичного потенціалу застосування інформаційно-комунікативних технологій на уроках історії в старшій школі, що полягає у:

- створенні освітнього середовища з відкритим доступом до світових

інформаційних ресурсів;

- можливості організації освітньої інтерактивної взаємодії;
- можливості вибудовування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів;
- врахуванні природи засвоєння нових знань та типів інтелекту здобувачів освіти;
- можливості дослідження великих об'ємів інформації з оптимальними затратами часу;
- розвитку інформаційної компетентності, що є важливою складовою освітньої реформи.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було розглянуто репрезентацію змісту поняття «інформаційно-комунікативні технології навчання» в сучасному науковому дискурсі, на основі чого виявлено неоднозначність підходів до його трактування.

Застосування ІКТ на уроках історії стає ключовим у формуванні сучасного освітнього середовища. Це включає в себе використання різноманітних технічних засобів, від відеоматеріалів та інтерактивних презентацій до веб-ресурсів та електронних підручників. Використання ІКТ дозволяє зробити процес навчання цікавим та доступним для учнів, стимулюючи їхню активність та інтерес до історії.

Важливо визначити різноманітні види ІКТ, які можуть бути ефективно використані на уроках історії. Це включає в себе використання інтерактивних дошок, комп'ютерних програм, віртуальних екскурсій та інших засобів, спрямованих на залучення учнів до процесу навчання.

Дидактичні особливості використання ІКТ на уроках історії полягають у можливості персоналізації навчання, адаптації матеріалів до індивідуальних

потреб учнів, а також створенні інтерактивних завдань та проектів. ІКТ допомагають вчителю стати наставником, помічником, сприяючи активній участі здобувачів у освітньому процесі.

Застосування ІКТ на уроках історії в старшій школі не лише удосконалює освітній процес, а й підготовлює здобувача до життя в цифровому суспільстві, розвиваючи критичне мислення, інформаційну грамотність та технологічну компетентність.

ВИСНОВКИ

У роботі досліджено застосування інформаційно-комунікативних технологій під час вивчення історії в старшій школі.

Проаналізовано процеси реформування загальної середньої освіти в Україні, основою яких є впровадження Концепції Нової української школи, на основі чого виявлено, що освітній процес вимагає парадигмальних переорієнтацій та структурно-змістових змін.

Розкрито зміст інформатизації шкільної історичної освіти, що у сучасному науковому дискурсі представлений як сукупність взаємопов'язаних між собою організаційних, правових, соціально-економічних, науково-технічних та виробничих процесів, що мають на меті реалізацію інформаційних потреб індивіда та суспільства, на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційно-комунікативних технологій, що побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки».

Серед основних переваг інформатизації шкільної історичної освіти виокремлено: відкритість освітньої системи та здатність до взаємодії, створення гнучкої освітньої системи, застосування сучасних інструментів навчання та інноваційних технологій, вибудовування індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів, реалізацію відкритого доступу до освітніх ресурсів для здобувачів освіти, можливість обміну ефективним педагогічним досвідом, створення результативних систем моніторингу якості освіти.

Розкрито зміст поняття «інформаційно-комунікативні технології навчання», їх види та особливості застосування на уроках історії в старшій школі.

Під «інформаційно-комунікативними технологіями» розуміють сукупність методів, засобів, прийомів пошуку, зберігання, опрацювання,

представлення та передачі графічних, текстових, цифрових, аудіо та відео даних на базі ПК, комп'ютерних мереж та засобів зв'язку. Найбільш поширеними видами ІКТ є: комп'ютерні технології на базі CD-Rom, інтернет-технології першого покоління, інтернет-технології другого покоління, мобільні технології.

Досліджуючи методичні можливості інформаційно-комунікативних технологій на прикладі уроку історії для 10 класу з теми «Українська революція 1917-1920 рр.», можна визначити, що ці технології відкривають нові можливості для вдосконалення навчання та розвитку здобувачів. Вони допомагають перетворити звичайний урок історії на ефективне навчання.

Використання віртуальної реальності під час уроку дозволяє здобувачам зануритися в історичний контекст Української революції. Вони мають можливість побачити, як жили і воювали люди того часу, відчуті атмосферу війни. Це робить навчання більш наочним і таким, що запам'ятовується.

Використання «Віртуальних архівів та історичних джерел» під час вивчення нового матеріалу дозволяє учням брати участь у вивченні історичних подій. Вони можуть вивчати листи солдатів, документи та свідчення очевидців, які розкривають реальність війни. Ця форма навчання розвиває критичне мислення та аналітичні навички.

«Учнівська активність» на третьому етапі стимулює співпрацю та спілкування між учнями. Моделюючи дипломатичні переговори, учні мають можливість розвивати навички вирішення конфліктів і ведення переговорів. Це допомагає розвинути соціальні навички та розуміння важливості дипломатії.

Під час етапу презентації індивідуального дослідження учні можуть застосувати свої знання та навички для створення проєктів, презентацій або веб-сайтів. Це допомагає розвивати креативність, самостійність і навички публічних виступів.

Отже, евристичність методичного потенціалу застосування інформаційно-комунікативних технологій на уроках історії в старшій школі, полягає у:

створенні освітнього середовища з відкритим доступом до світових інформаційних ресурсів; можливості організації освітньої інтерактивної взаємодії; можливості вибудовування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів; врахуванні природи засвоєння нових знань та типів інтелекту здобувачів освіти; можливості дослідження великих об'ємів інформації з оптимальними затратами часу; розвитку інформаційної компетентності, що є важливою складовою освітньої реформи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Освіта в пошуках нових стратегій мислення. Вища освіта України. 2003. №2. С. 5-6.
2. Андрущенко В. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів. Філософія освіти. 2005. № 1. С. 5-17.
3. Бирка М.Ф. Напрями використання інформаційно-комп'ютерних технологій при викладанні суспільних дисциплін у загальноосвітньому навчальному закладі. URL: <http://iprobuk.cv.ua/>.
4. Бойко О.Д. Історія України. Київ: Академвидав, 2012.
5. Власов В.С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с.
6. Горбунова Л. Складне мислення як відповідь на виклик епохи. Філософія освіти. 2007. № 1(6). С. 42.
7. Даниленко В.М. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза. 2019. 224 с.
8. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <http://mon.gov.ua/content>. Назва з екрана.
9. Добронравова І. С. Нелінійне мислення. Філософська і соціологічна думка. К., 1991. № 6. С. 47-60.
10. Євтодюк А.В. Роль синергетичної парадигми у формуванні сучасної освітньої системи. Науковий вісник ВДУ. Журнал Волинського державного університету ім.Лесі Українки. Філософські науки, 1999. №11.
11. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
12. Історична освіта і сучасність. Як викладати історію школярам і студентам / За ред. Б. Кубіс. Київ, 2004.

13. Кізіма В. Ідея та принципи постнекласичної освіти. Вища освіта України. 2003. № 3. С. 20-29.
14. Концепція Нової української школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainkashkolacompressed.pdf>.
15. Кравець В. Історична освіта та наука в Україні. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/26712/1/Kravets.pdf>
16. Михальченко М. Освіта і наука: пошуки нових парадигм модернізації. Вища освіта України. 2001. № 2. С. 14-24.
17. Носацький С.Д. Удосконалення навчального процесу шляхом впровадження інформаційно-технічних технологій // Матеріали Інтернет-конференції «Удосконалення навчального процесу шляхом впровадження інформаційнокомунікаційних технологій», 2012 р. URL: <http://obrazovanie.klasna.com/uk/site/internet-zakhodi.html>.
18. Ожеван. М. Комунікативна модель освіти в епоху нелінійного мислення. Вища освіта України. 2003. № 3. С. 29-35.
19. Пазенок В. Синергетика в контексті становлення нової світоглядної парадигми. Вища освіта України. 2003. № 3. С. 21-27.
20. Панфілов О. Ю. Синергетичний підхід до осмислення освіти. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzkhups/2009_2/Panfilov.pdf.
21. Полатайко О. Інформаційні технології в суспільно-гуманітарних науках // Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції «Інформаційні технології в професійній діяльності». Рівне, 2013. С. 85-86.
22. Предборська І. Відчуження знання як проблема філософії освіти: теорії, практики, парадокси, політики та перспективи. Філософія освіти. 2005. № 1. С. 159-166.
23. Предборська І. Постнекласичні інтервенції в освітньому дискурсі. освіта України. 2003. № 2. С. 37-40.
24. Романенко М.І. Освітня парадигма: генезис ідей та систем: [наук.

монографія]. Д.: Промінь, 2000. 159 с.

25. Сорич І.В. Використання інформаційних технологій на уроках історії // Матеріали Інтернет-конференції «Удосконалення навчального процесу шляхом впровадження інформаційно-комунікаційних технологій», 2012 р. URL: <http://obrazovanie.klasna.com/uk/site/internet-zakhodi.html>.

26. Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2019. 240 с.

27. Стратегія розвитку освіти в Україні (2022-2023рр.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>

28. Філософські абрисы сучасної освіти: Монографія / Авт.кол.: Предборська І., Вишинська Г., Гайденко В., Гамрецька Г. та ін.; За заг.ред. І.Предборської. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 226 с.

29. Фоменко А. Деякі підходи до розробки і створення навчальних комп'ютерних програм (комп'ютерних посібників) з історії // Історія в школах України. 2003. № 1. С. 21-25.

30. Черниш Л.І. Сучасні інформаційні технології як засіб модернізації вищої школи // Проблеми освіти: Науковий збірник / Кол. авт. Київ, 2008. Вип. 55.

31. Шевцов А. Синергетичні принципи проектування педагогічного процесу як системи. Вища освіта України. 2003. № 2. С. 115-119.

32. Шевченко В. Філософоцентризм освіти і синергетика навчання / В. Шевченко // Вища освіта України. – 2003. – № 3. – С. 48-54

33. Шинкарук В. Основні напрями модернізації структури вищої освіти України. URL: www.mon.gov.ua/education/higher/bolpr/napr_ukr.doc.

34. Яременко В.О. Використання інформаційних технологій в процесі навчання історії учнів 10-11 класів. 2013 [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://www.teacherjournal.com.ua/shkola/>.

35. Fischler M. Intelligence. The Eye, the Brain and the Computer, Addison-Wesley. 1987.

36. Giroux H. Schooling as a Process: The Role of Dialogue in Education / Henry Giroux, Clearing House, 50, 1976. pp. 20-23.

37. Giroux H. Social Relations in the Classroom: The Dialectics of the Hidden Curriculum. Edcentric. 1977, pp. 39-47.

38. Giroux H. Public Philosophy and the Crisis in Education Harvard Educational Review. 1984, pp. 186-194.

39. Habermas J. Post-metaphysical thinking: Philosophical essays. W. M. Hohengarten, Trans. Cambridge, MA: MIT Press. 1992. pp. 28-57.

40. Illich I. Deschooling Society. NY: Harper & Row, 1971. 186 p.

41. Jameson F. Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism . Durham: Duke University Press, 1990. 438 p.

42. Bloom's taxonomy: critical thinking skills. URL: <https://repository.urosario.edu.co/bitstream/handle/10336/14061/Bloom%20taxonomy.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Gardner Howard "On failing to grasp the core of MI theory" 2006

43. Gardner H. Frames of mind. URL: <https://educationaltechnology.net/theory-of-multiple-intelligences-gardner/>